

Kritikak eta erreseinak

ESNAL, Pello. *Nada de agua en Madrid*, Kutxa fundazioa.

Nobela fikzioa da eta fikzioaren artea da hitz idatziaren bitartez irakatsi, erakutsi edo dibertitzen duten bizitzaren arloak aurkeztea eta, bere seriotasunagatik ere, inportantea deritzot nobelak —Pellok hain luzaz aipatzen duen Don Kixoterekin hasi zenetik— bere jitearen funtsa adierazi nahi izan duela azpimarratzea: nobela, berez, ez dela fabula edo mito ezagunen berridazketa eta, batez ere, ez duela moraltasun kutsurik izan behar. Izan ere, nobelak guztiz beharrezkoa duela fribolitate ukitu bat Tolstoyk, Henry Jamesek edo Virginiam Woolfek erakutsi diguten bezala.

Printzipiozko deklarazio honekin hasiera eman nahi izan diot Esnalen *Nada de agua en Madrid* obraren azterketa honi. Esan dezadan 1998an argitaratua izan zeneko nire lehenengo irakurketan sentimendu nahasiakin utzi ninduela eta geroko beste bi irakurketa analitiko behar izan ditudala orduko zalantzak zertxobait argitzeko, nobelaren baliabide

teknikoei nahiz beronen mamiari buruzkoak. Eta esan dezadan, inolako apologiarik egiteko asmorik gabe, atsegin dudala, oso.

Hasiera-hasieratik bere funtziorik garrantzizkoenetakoa lortzen du, irakurlea zirrareztea, liluratzea, eta, narratibaren ekimenean sartu orduko, irakurleari bere zentzumen guztien inplikazioa eskatzen dio, irudimenarena batez ere.

Esnalek atezua eraikitzen erakutsi duen trebeziari dagokion bezala, nobelan gatazka, konfliktoa gero eta ageriagoan iradokitzen zaigu, azaleko adostasun iruzurgilearen azpian. Puntu honetara gero itzuliko bagara ere, *Nada de agua en Madriden* ez dago pertsonaia guztiz zoriontsurik, halako pertsonaiak alferrikako materiallea baitira fikziorako.

Forma bera ere ondo zainduta dago eta hasierako pertsonaien, eszenaren eta argudioaren planteatze soilari, erdialdeko ekimenaren liluramenduak darraio, amaierako irtenbide sinesgarria

joko duenak. Eta, honelako nobela motak eskatzen duen modura, denboraren abanikoa, bere laburrean, ongi hedatuta dago, Jonathan Swift, Ian Mc Ewan edo Peter Carey bezalako idazleen arabera.

Horregatik, eta bakoitzaren aldagaiengatik ere, pertsonaiek historian zehar ikuspuntu bakarra erabiltzen dutelako, Pello Esnalek narratiba zuzena lortu du.

Ekin diezaigun horri guztiorri puntuz puntu.

Tesiak

Nire ustez, bizitza da Esnalen liburuaren tesi nagusia, bizitzaren balio absolutu eta misteriotua, Don Kixoteko bizkaitarraren pasadizoari egiten dion komentarioaren amaieran don Felixek hizketaldi isilean galdetzen duen bezala: "*Eta nire bizitzak ez al dik balio?*" (orr. 109).

Don Felixek beste behin guxtienez egingo du funtsezko puntu honi buruzko galdera, nahasmenduaren zurrumbiloan eskopeta hartu eta mendian gora egiten duenean, goizalbarekin batera. "*Merezi al du hegaztiak akabatzea?*", pentsatu zuen. *Eta "merezi al du inor akabatzea?"*, jarraitu zuen. *Eta berriro ere oihukatzeke gogoia etorri zitzaion. Agian, Ataungo mendietara iritsiko zen oihartzuna. Eta, behar bada, baita Larruneraino ere.*" (orr. 90)

Oker ez banago, Esnalek ez ditu kasualitatez aukeratu Ataungo mendiak eta Larrun bere galderaren destinatzaile gisa, galdera Mikelek *gerra* (orr. 61) gisa deklaritzen duen horretan diharduten bi alderdikoei zuzenduta baitago, estatuaren legeak bermatuta hiltzen dutenei eta iraultzaren eta askatasunaren izenean ari direnei.

Mirenek berak ez ditu justifikatzen ez hauek ez besteak eta horregatik dio guztiz esanguratsua iruditzen zaigun pasarte batean: "*Horiek ezinbestez sinetsi behar ditek beren borroka horretan, bestela... —Bai. Guk geurean bezala —esan zuen Felixek hasperenka*", (orr. 84), nolabait E.T.A.ren arazoari bizitzaren beraren ahuldadearen ñabardura erantsiz.

Badago honekin lotutako beste hirugarren aipu bat ere, aurrekoak bezain interesgarria, tesi nagusiari argi izpi bat gehiago eskaintzen diona, Pello Esnalek gu guztion kontzientziak esnarazi eta kolektibitateak bizitzaren eta heriotzaren arazoan duen erantzukizuna azpimarratzen duenean, horretarako Gandiagaren hitzak erabiltzen baditu ere: "*... baina norbaitek ondotxo daki gizataldeak erruz, erraz eta arras jaten duela gizona.*" (orr. 128)

Itxuragabe luza gintezke arlo honetan, baina kritika labur honen xedea urratsak ireki eta liburuaren irakurketa posible batera-

ko norabideak erakustea denez, bertan utzi beharko dugu.

Esango nuke ETaren ekintza hau bizitzarekin estu-estu lotuta dagoen beste tesi bat azaltzeko ere erabili izan duela Andoaingo idazleak: herriari buruzko gogoe-ta, hain zuzen ere.

Igandeko ebangelioa oinarritzat hartuta, Don Felixek soinekoari eta adabakiari, ardoari eta zahagiari buruz dauzkan zalantzak eta errezeloak, gutako askorenak dira. Azken batez, zer gara?, galdetzen dio bere buruari Esnalek. Baina garenaren kontzientziarekin batera, inperatibo moralala ere hor dagoenez, berehala datorkio galderaren bigarren zatia: Zer izan behar dugu?, edo Nora goaz?. Izateari eta izan beharrari buruzko galdera metafisikoak eta etikoak. Hau da, zer nolako herria, zer nolako bizitza eta mundua utzi nahi edo behar diegu gure ondorengoei?

Nire ustez, oraintxe bertan gizar-teak, oro har, eta euskal gizar-teak batik bat, euskaldunak gare-lako, egin behar duen gogoetarik premiazkoena, eta Esnalen liburu-an etengabe, akuilu gisa, gainean duguna.

Eta idazleak berak dio: "*Agin-dua garbi emango zioat (nire subkontzienteari): pentsamolde eta jokabide berria zegozkiok datorkigun garai berriari; pentsaera eta jokaera berri beharra zeuzkaagu, datorrenari erantzun*

egokia eman nahi badiogu. Eta kito." (orr. 111)

Baina Esnalek badaki *Eta kito* hori puntu eta koma besterik ez dela, zeregina etengabea dela eta irtenbide posibleak argitzea dela erronka. Horregatik dio igandeko sermoiaren erdialdean: "*Baina kontua ez da hain erraza. Eta ez dugu dena ulertuko, harik eta ardo berriarena eta zahagi zaharrena ulertzen ez dugun bitartean... Baina horrelakoak ez dira egun batean ulertzen. Denbora behar izaten dugu gizakiok, pentsaeraz eta pentsamoldez aldatzeko. Denbora...*" (orr. 120-121)

Bizitzarekin eta herrigintzarekin lotutako tesiak baditu beste zenbait adar Esnalen nobelan: izan garenarena (tradizioarena), euskararena (definitzen gaituen heinean) ... Eta, nire ustez, puntu hau guztiz erabakiorra da Pello Esnalen obra bere osotasunean ulertzeko, ez orain aztertzea dagokigun nobela bakarrik. Andoaindarrak bere literatur jardueran bizi-bizirik izan dugun arazo bati aurre egiten dio, eta postura hartu.

Abangoardiaren izenean tradizioa arbuatu eta espresabide artistiko gisa zenbait idazlek berria dena bakarrik onartzen duen momentuan Esnalek literatur tradizio baten berrasmatzea proposatzen du —hala ikusten dut nik behintzat— eta jarrera kritikoa,

berrasmatutako tradizio horren barruan: ardoaren eta zahagian arazoentzako erantzuna. Esnalen obran ikusten dudanez, tradizioa oso gai sakona da, esfortzu handi baten bidez geuregana dezakeguna, kontzientzia historiko batekin batera, hautematea eskatzen duelako, perzeptzioa: iraganaren presentziarena, gure aurrekoen odola gure zainetan eta Europako literatura tradizio osoa harekin batera sentituz idaztera bultzatzen gaituena, T.S.Eliotek behin adierazi zuen bezala. Zentzu historiko hau da idazle bati bere gaurkotasanari buruzko kontzientzia zehatza eman beharko liokeena, horrela artelan berri batek antzaldatu egiten baitu aurretik idatzi dena.

Literatur planteamendu hau izan da sorkuntzaren historian Jules Laforgue, Conrado Aiken, T.S.Eliot, Octavio Paz bera, askotan hizkera kolokiala erabiltzera bultzatu dituen, sinetsita badirela zenbait hitz, zaharrak bezain anbiguoak, gure emoziorik eta erreakziorik sotilenak zein basatienak adierazteko gai direnak, gure intimitatea, gure bizinahiaren leherketa, gure depresioak pizten edo iluntzen dituztenak.

Nolabait gure obraren unitertsoa hiztegiko hitzez gain, komunitatearen jakituriaz eginik dagoela dioen literatur eskola opa-roa.

Hor ere uste dut koka daitekeela Pello Esnalen *Nada de agua*

en Madrid, eta uste dut, amona izan daitekeela Esnalen kosmobioarekiko arlo horren oihartzunik zintzoena, amona eta idazleak erabiltzen duen euskara ederra.

Tesiaren arloan kokatu izan ditudan ikuspegi hirukoitz horren zerbitzura jarri ditu Esnalek obraren beste baliabideak, modu dotorean jarri ere. Azter ditzagun.

Pertsonaiak

Oro har, nobelako pertsonaiak autonomoak dira, euren berezko morala daukate, nor bere legetan oinarrituta dago, han-hemenka idazlearen beraren "adabakiak" ikusten badira ere.

Bestalde, esango nuke zenbait pertsonaien nia (don Felixena adibidez) pertsonaiek egiten dutenagatik haina beren barne bizitzagatik definituta dagoen arren, beste batzuk modu azalekoago batean gelditu direla, obran jokatzeko duten rolari dagokionez.

Esango nuke ere, pertsonaiak herri honek bizi izan duen une historiko zehatz baten arketipotzat jo ditzakegula, eta, arlo honetan, ez nuke salboespenik egingo, den-denak baitaude modu zehatz, egoki eta koloretsuan definituta.

Nik ikusten dudana bezala, bost dira nobelako pertsonairik nagusienak: Don Felix, Amona, Gorostieta, Irratia eta Jon, hain

zuzen, errealismo magikoaren lizentziek hori egitea zilegiten di-daten neurrian.

Apaiz langilearen karakterizazioa da, seguruenik, landuena eta bere izaera trinkoan ere Esnalek lortu egin du bilakaeraren urratsak modu egokian markatzea. Hasieran, gatazka aurretik, "zuhur bezain xuhur hitz egiten zuen" eta "hitz erdia nahikoa izaten zuten elkar ulertzeko" (orr. 47), baina gatazkaren abiapuntua markatzen duen momentuan somatuko du beragan datorkion aldaketaren eztena: "*Felix, berriz, harrituta geratu zen bere hizkerarekin: Txori itzuri zitzaion ustekabean; giroaren eraginez edo. Ez zuen espero, inondik inora, haien hizketa-modura hain erraz leerratzea... Haserretu egin zen batik bat, amore errazegi eman izan balie bezala: "apaiz batek hori baino nortasun handiagoa beharko liket, bere burua hain erraz eta merke saldu gabe"*" (orr. 55).

Bera izango da egoerari egokitzearekin batera, lagun berrien larritasuna arintzen eta argitzen saiatuko dena: "*Felixek bazekien zertan ari zen... Iluna zen egoera, baina ez zeukaten eskuera bideratzea; bai, ordea, giroa zertxobait arindu eta begi bihotzak pixka bat piztea*" (orr. 69)

Baina Felix izango da ere, nobelaren amaiera aldean, nobelaren tesiarekin bat egin eta obran zehar iradokita dauden irtenbide

guztien erlatibotasun kezagarria adierazten ausartuko den bakarra, nire ustez, nobela ulertu ahal izateko testurik argigarriena: "*Eta, bat-batean, harrituta gelditu zen, ikusita nola albisteak ez zion aparteko pozik sortu.*" (orr. 135).

Ildo beretik doa "*gora gu eta gutarrak!*", dioen Blasi Esnalek egiten dion komentarioa: "*Gora! -gainerako guztiek, nork bere modura ulertuz eta bere esanahiaz jantziz topa*" (orr. 146).

Soberan dakit aipatu gabe utzi ditudala pertsonaiaren beste zenbait arlo: apaiz langilea izatearena, gau eskolakoarena, bere apaiz lanena eta abar baina, hurbiltze jardunean ari naizenez, bego bere horretan.

Amona, bestalde, lehen aipatu dudan Herri jakintzaren ahotsa da, iraganarekin lotzen gaituen kantua oihartzuna, liburuan forma oso ezberdinak hartuko dituen, egoeraren arabera. Nire ustez, bada arrisku bat amona aztertzean ekiditu beharrekoa: amona ez da soil-soilik begi kritikoa; hori baino gehiago da: oroitzapen kolektibo baten xuxurla eta historiarekiko komunio, lehenari haina orainari eta geroari begira, Esnalek berak batzutan modu kritikoa ikusten badu ere. "*... gure amonak esaten zuen bezala, etzandako kuluxka zutikako kuluxka baino...*" (orr. 60).

Baina nobelakoak dira honako

hitzok ere: "*Edukian, arrazoi zian amonak, eta esaera ere egokia zuan bere garairako; ez gaurko, ordea.*" (orr. 112)

Gorostieta, berriz, Arkadia da, hasiera berri bakoitzean denok ametsetan izaten duguna. Gero, sarritan, behelainoz, Xeruraz eta ustegabez betetzen zaiguna, baina Arkadia, eta nahita aukeratu-tako bizimodu baten isla.

Irratia har dezakegu laugarren pertsonaia gisa eta esan dezakegu nobelan hainbesteko espazioa hartzen duen honi hiru rol ezberdin, gutxienez, jarri dizkiola idazleak. Lehenik eta behin, eguneroko zereginetan, tailerreko lanaren monotonian, isiltasunak betetzen dituen kanpoko ahotsa, sarritan isiltasunak bainoago beste zenbait zarata amatatzea bada ere bere betebeharra. Egunerokoaren presentzia da, eta ez da batere mehatxaria. "*Gainera irrati zahar bat ere piztuta edukitzen zuten egun guztian, euskal musika zeriola gehienbat, baina aroztegiko zarata urratu ezinik.*" (orr. 36).

Irratia, Mikelen gerra egoera horretan, etsaiaren ahotsaren oihartzuna da, pertsonaien ziurtasunik ezak bete behar dituen, presentzia mehatxari, batik bat, porrotaren mezulari izan daitekeelako, edo heriotzarena. Horrela ikusi behar da, atrakoaren ondorengo ordutako gorabeheren berri ematen duen bitartean. (ikus orr. 53...) Eta bere ahotsa, behin eta

berriz azpimarratzen digu idazleak, lirdinga da, arbuioaren pean jartzera.

Baina aurreko bi zereginaz gain, badu hirugarren bat ere, nobelan oso garbi gelditzen dena. Ironiaren zerbitzuan Mikelek erabiliko du gehienbat, gorroto dion horri berari burla egiteko, beste erantzunik eman ezean; "*... donde continúan escondidos los otros dos miembros del comando, que Dios guarde muchos años...*" (orr. 57). Don Felixek, bere izaerak, azalean behintzat, jasaten duen metamorfosiaren seinale bezala, errekurtsio bera erabiliko du komandoaren ihesaldiagatik bere poza adierazi eta estatuen ahotsari barre egiteko: "*... sin haber conseguido su propósito de la enmienda, perdón, su propósito de enmendar la plana de anteriores actuaciones, por lo que quedarán muy agradecidas...*" (orr. 124) Ironiak, gero azpimarratuko dugun bezala, rol garrantzizkoa betetzen du nobela osoan.

Juan Inazio, Jon, Txori, izango litzateke bosgarrena. Bere sotiltasunean, misteriotsuena behar bada. Esnalek maisutasunez eskaini dizkigu pertsonaia honi buruzko zertzeladak, itxurazko halabeharreen gertatu zenera bultzatzen dutenak. Baina, nire ustez, bada hor beste klabe bat Jon begirunezko loturaz gain, Felixenganaiko konfidantzazko jarrerara eramaten duena. Inoiz ez da harre-

man hotza eta, nobelaren amaiera aldean ere, idazleak irekita uzten ditu irteera posible guztiak. *"Elkarrri begira gelditu ziren Felix eta Jon, zer esan ez zekitela. Azkenean: Eskerrik asko —esan zion Jonek... Patxadaz hitz egin beharra zeukaagu. Gandiagaren..., —jarraitu Felixek. Hitz egingo dugu,—agindu zion Jonek, aspaldiko partez zuka egin ez."* (orr. 146-147)

Oro har, esango nuke Pello Esnalen pertsonaiak sinesgarriak direla, oso. Aldous Huxleyk zioenez, fikzioa idatzi ahal izateko, ingurune baten kokaturiko jende multzo bati buruzko inspirazio-serie bat behar da, eta etorri horretan oinarritutako lana gero, irakurleari atsegingarri gerta dakion. Andoaingo idazlearen pertsonaia nagusiak, den-denak, emozio bortitzeakoak dira, hizkera egiatia darabiltenak, erreakzio konbentzigarriak dituzte, gogoeta sakon baten fruitu, dudarik gabe, hain daude modu egokian erakutsita beraien beldurak eta irriak.

Arlo honetan idazleak bazuen arazo bat, niri iritziz ongi gainditu duena: fikzioa irudikatua da eta, benetazko jendeak, benetazko gertakizunek piztua den arren, egileak, azken batez, asmatu egin behar ditu pertsonaiak nahiz egoerak, orduan bakarrik egin ditzakeelako ulerkorak euren *background* eta arrazioak,

pentsakeraren jiteak. Horrexegatik behar dute izan ezagutzen ditugun pertsonaia askoren amalgama, egilea barne, horixe izanik bere erronkarik gogorrena, aurretik inoiz izan ez den pertsonaia sortu beharra.

Gero literatur kritikoen lana da fikziozko pertsonaia horien balioari buruzko hierarkizazioa egitea, ez baita gauza bera Tolstoyk edo Joseph Conradek asmatu dituzten giza ikuspegi konplexuko pertsonaiak sortzea edo giza nortasunaren ezaugarri bakar baten pertsonifikazioak, Dickensen gisa. Egingo nuke Esnalen nobelak bietatik duela: Don Felix eta Mikel... Baina egin dezagun hurrengo arloa.

Beste zenbait xehetasun

Ez da erraza arlo hain zabal bat behar bezala taxutzea. Baina, gure azterketan lehenetasuna tesiari eman diogunez, esan dezagun Esnalek behin baino gehiagotan ekartzen digula gogora literatur lanaren balio sendakaria eta pertsonaia nagusiarekin, Felixekin, lotuta ematen dizkigu gehienak. Lehenik eta behin *"mendiko bidea, barne-bakearen bila"* (orr. 88), gure literaturan tradizio handiko sendakaria, eta horrekin hain estu lotuta dagoen *"isiltasuna"* (orr. 94).

Horretaz gain, ordea, Esnalek beste bi irtenbide sendakari proposatzen dizkigu, Europako tradi-

zioan oso erabiliak izan arren (ikus Kunderaren *The Book of Laughter and Forgetting* —Penguin, 1980) gure literaturan gutxi jorratu direnak: *"umorea dugu, hain zuzen, gainezka egiten digun egoeraren aurrean har dezakegun jarrera bakarra"* (orr. 89-90) Kierkegaarden hitzetan; eta *"benetazko praxia"* (orr. 90), laugarrena, beharbada horiexek ere izango baitira *"ardo berria ez da zahagi zaharretan sartzen... garai berriari, molde berriak"*, erronkari emandako erantzunak.

Honekin batera eta ildo bere-tik, Pello Esnalek aipatzen dizki-gun erreferentzien mundua aipa-tu nahi nuke, esanguratsua dela-koan, arlo honetan ere uztartzen saiatu baita hainbat aldiz errepi-katzen ari garen lehena eta geroa lotu behar hori, gure hurbileko in-gurune txikia eta urrutiko zabalagoa. Horrela dakarzkigu Lazkao Txiki, Hölderlin, Kierkegaard, Gandiaga eta Freud. Eta ez ditu edozein momentutan ekarri. Lazkao Txiki *"Ataungoak, ordea, berde asko eta gorri askoak ikus-teko zeuden oraindik..."* idaztea-rekin batera ekartzen digu gogo-ra, mezu bat baino gehiagoren kontrajartzea posible den unean. Hölderlin, erromantiko handia, handik gutxira, Felixek begiak itxi aurretik, bere erara moldatu zi-tuela poetaren hitzak gogo-ratzeko: *"Galbidea non, salbabi-dea ere han"* (orr. 78). Lehen aipa-tu dugun Kierkegardena; eta

Freudena, berriz, ebangelioko me-zuarekin batera ekartzen du eta oso da esanguratsua, iradokizun soil gisa uzten baitu idazleak, ira-kurleak nahi bezala interpreta de-zan: *"Jantzi zahar bati ezin zaio adabaki berririk jarri; halaber, ezin da gizartea erabat eraberritu, sistemaren oinarriak aldatu gabe."* *Baina lotarako zegoen, eta ez zen esaldi dardarati haren sa-reetan erori..."* (orr. 112)

Gandiagarena, azkenik, oro-presentea eta nobelaren muinari ongien lotzen zaiona, berarekin bat egiteraino. Honek, ordea, be-rak bakarrik analisi luze bat me-reziko luke, azkeneko poeman oi-narritua, Don Kixoteko Bizkaitar-raren pasadizoaren interpreta-zioan haina. Jakin nahi nuke zer gertatuko litzatekeen poeman *Ma-drilen* jarri orde, gure hiriburuen izenak jarriko bagenitu, eta nola edo noraino aldatuko litzatekeen poemaren esanahia... eta nobela-rena. Gogoetarako beste puntu bat da.

Horrekin lotuta, nobelan, hen-hemenka, ez da falta euskarari eta herri kulturari buruzko go-goetarik. *"Euskara ikasteak eta lantzeak ezer gutxi balio du, ez badugu euskal kultura ere lantzen. Eta kultura ez da geogra-fia eta historia bakarrik. Kantak eta ohiturak ere kultura dira: herri kultura."* (orr. 13). Edota, *"herri-gintzan txertatutako alfabetatzea, gizon-emakumeak oso-osorik har-*

tu eta eraberrituko zituena" (orr. 13). Beste zenbait momentutan errepikatuko den mezua. Ikus, adibidez, orr 110 eta 139, batez ere, azken hau ere komentaketa benetan mamitsua baita; "*Igoaleko: jira eta bira aritu edo tira eta tira jardun*".

Adituek diote fikziozko historia egiazko toki batean kokatu nahi badugu, toki horrek handia izan behar duela eta nahiko inpersonala, eta toki txikiek, aldiz, normalean, guztiz irudikatua izan behar dutela. Esnalek asmatu egin du Gorostietarekin, Anton Tchekov bezalako maisu handiek erakutsi dutenaren arabera nobelan hil ala biziko garrantzia duelako pertsonaiak mintzatzen eta mugitzen diren bitartean idazleak, bere barne begiarekin, kokapena erabat garbi ikusteak, irudi hori hitzetan jarri ahal izateko. Ez zait batere zaila egin Gorostietako sukaldean ekonomika imajinatzea eta, mahaiari, ontziak, botila ardoak, ogia eta abarrak... labean azkeneo gaztainak erretzen ziren bitartean.

Nork imajina dezake determinismo geografikoan sinesten zuen Emile Zola bezalako egile baten obra kokapen guztiz zehatzik gabe? Sarritan kokapenak erabaki egiten baitu ekimena, Pello Esnaolen nobelan gertatzen den modura. Era berean, garbi dago ezinezkoa izango litzatekeela Gusta-

ve Flauberten Madame Bovary Paris bezalako hiri handi batean kokatzea, heroiaren biziera eta heriotza tragikoak zerikusi handia duelako probintzietako hiri txiki baten joan-etorriekin. Egia da ere, gertatu izan dela tokiak pertsonaien hainako garrantzia hartzea nobelan, Thomas Hardyarekin eta bere "Wessex"ekin gertatu den bezala edo, gugandik hurbilago, Txomin Agirreren Garoan, Urbiarekin. Baina...

Eta, uste dut, kokapena bisuala izatea ez da nahiko. Entzun egin behar dugu trafikoa, taillerreko tornuaren hotsa, Jonen motorrena, txorien kantua; usaindu egin behar ditugu berezko usainak: gaztaina erreena, Arantxaren abortorako anestesikoa, usaindu "*gorri, odol gorria, ziztada, Arantxa, lainoa, Arantxa lañoa...*" (orr. 89), Esnalek egin duen bezala, hizkera figuratiboa hain ongi erabiliz.

Horrekin batera, bere taxuzko neurrian, eskaintzen zaigu nobelan noizbehinkako ukitu poetikoa, beti ere naturarekin lotuta. Horrela goza dezakegu "*goiz hartako udazken-haize eppelak belarri eragindako dantza geldidaren konpasarekin*" (orr. 88). Edo senti dezakegu "*kanpoan gozo zebilen haizearen ukitu bizigarria*" (orr. 109) edo miretsi "*lehen eguzki-printzek nekez gorritu zuten gaueko hil-argi zuriaren oihal zurbila*" (orr. 114).

Obraren FORMALTASUNarekin lotuta ezin izan ditugu aipatu gabe utzi idazlearen euskarari mugimendu guztiz berezia ematen dioten erritmo binarioak, alde batetik, eta hitz jokoak, bestetik. Baina Garoako erritmo ternarioekin gertatzen den bezala, Esnalen obrakoak ere ondo neurtuta daude eta estrategikoki kokatuta, irakurlea ez nekarazteko.

"... orain ziri, gero irri, batakasu, besteak fu" (orr. 66)

"xehe-xehe miatu, alderik alde arakatu eta sasiz sasi eta belarrez belar orrazteko..." (orr. 70)

"... tentuz eta kontuz zainduz..." (orr. 71)

"Hau duk sakea, hau -Mikelek. Errestoan ordua ere etorriko duk —Jonek.

Arrestoarena ez bada lehenago etortzen —Gorrik." (orr. 75)

Beste hainbat adibide ikus daitezke honako orriotan: 99, 100, 119, 123, 134, 139...

Bizitasuna ematen diote hizkerari, tesiarekin lotzarekin batera.

Elkarrizketan ere Esnalek loratu egin du, artifizialtasun kutsurik hartu gabe, irrelebantziak apartatu eta egitasunaren inpresioa ematea, batez ere pertsonaia bakoitzari dagokion hizkuntza erregistroa erabiltzen duenean.

Nobelaren denbora kontzeptuari buruz, hiru xehetasun besterik ez dut egingo. Lehenik eta

behin, esan garai historiko zehatz baten isla dela. Ikusi besterik ez dago eskolaren funtzionamenduari buruz aipatzen duena, titulazioak zirela eta (orr 23), edo abortatzera kanpora joan behar izan zutenen egoera (orr 24), orduko hezkuntza motari buruzko gogoeta (orr. 106) edo Mikelek erabiltzen duen *gerra* kontzeptua (orr. 61) edota, oro har, nobelan zehar somatzen den garaiko nahasmendua.

Bigarren xehetasuna, nobelaren beraren barruko denborari buruzkoa litzateke, ekimenaren tenpoarena, bizia, bizia behar duenean, pausakorra, gogoetarako unea denean, orekatua jeneralean.

Hirugarrena, berriz, nobelari batentzat hain erraza ez den errekurtsuari buruzkoa da: nola tartekatu, erritmoa hautsi gabe, iraganeko ekimenak, jarraiko ekimenaren harian. Esnalek bi bider egiten du, gutxienez, bere nobelan: "*Baina hitz haiek apenas kontsolatzen zuten ama...*" (orr. 16) hitzekin hasten den sekuentzian, eta "*kontuz ibili behar da ostietan...*" (orr. 32), hots, amonaren erreferentziak egiten diren kasuetan.

Horrekin batera, esan beharko dugu, idazleak egiten duen informazioaren tratuerari ere egokia irizten diodala: zatika ematen du, tentsioa mantendu eta argudioak harrapatuta eduki gaitzan. Mezua

noiz eta nola eman jakitea ez da batere erraza. Pellok maiz erabiltzen du errekurtsio hori atezuari eusteko: "... korridore luze hartan bertan lasaitu zuen Felixek ikaslea..." (orr. 19). Edo "Dena den, apustu bat egingo diat. Baina geroxeago izan beharko dik, seiak dituk eta —esan zion erlojuari begira. (orr. 62)

Beste zenbait *Literatur baliabide* nabarmentzeko orduan, honako hauek jotzen ditut garrantzizkoenetzat:

- Ironiaren erabilera, 14, 37, 77 eta 124. orrialdeetan ikus daitekeen bezala. Azterketa honen laburragatik aitatu besterik ez dut egin, baina, dudarik gabe, ironia nobelaren klabeetako bat da.
- Zentzu kritikoa: orr. 14...
- Umorearen aldeko apustua, narratibaren ahotsen artean. Ikusi beste zenbait aipamenarekin batera 21 eta 51. orrialdeak.
- Sinesgarritasunari nobelan zaion begirunea, xehetasun eta ñabarduren bitartez argitzen dena. Arlo hau oso da inportantea nobelaren barne egitura taxutzeko, xehetasunetan galtzeko arriskua ere hor baitago, beti ere, mehatxari, errelebantziarik gabeko detaileak bata bestearen gainean anizten direnean. Horregatik zioen Iris Murdoch handiak zuhurra dela deskribapen batean jarraiko hamar lerro baino gehiago ez

idaztea eta, horiek ere, ekimenaz nahastuta, ahal denean. Esnalen xehetasunek xarma berezia dute eta neurrikoak dira. Ikusi bestela, 47. orrian: "*Leihotik ikusgai zuten eliza txikiko erlojuan, berriz, laurak eta hogeita bost ziren: goizeko laurak eta hogeita bost, hain zuzen; udazkeneko goiz batean gelditu baitzen, eguna argitu aurretik, bi urte lehenago*" (orr. 43). Edo orr 51 eta 69.eko adibideak.

- Nobelari tonuera hain berezia ematen dion zalantza, nahasmena. "*Bere esku baleude sikiera, ontzi haiek bezala, zer hartu eta zer utzi erabakitzea, komenentziaren arabera...*" (orr. 58) edo "... eta hau guztia ondo aterata ere, zer? Irabazi? Gauza bat duk saio bat irabaztea eta bestea, oso bestekoa, gerra irabaztea." (orr. 83)

Nobelaren moral bakarra, azken batez, erlatibotasunaren moraltasunik ezarena.

Zertzeladak, besterik ez denetak, Pello Esnalen aitortza-erreportaje-mendeku— salaketa eta indiskrezio nobelatua (dena batera) den obra honen irakurketarako lagungarri izan dakizkigukeenak.

Broch-ek portaera ooren oinarrian, gizabanakoarena izan nahiz taldearena, pentsakera sinbolikoaren sistema dagoela ulertarazi zigunetik, gure bizitza aztertu besterik ez baitugu, Pello Es-

nalek egin duen bezala, konturatzeko sistema irrazional honek eragin handiagoa duela gure portaeran arrazoizko gogoetak baino. "Gizakia sinboloen oihanean galdutako haurra baino ez da" zioen Baudelairek, eta Milan Kunderak dio sinboloei aurre egiteko gaitasuna dela heldutasunaren kriterioa, neurria, baina gizon-emaku-

meak gero eta gazteagoak garela. Agian hori izango zuen Don Felixek buruan Joni "Patxadan hitz egin beharra zeukaagu", esan zionean. Eta Jonek, seguruenik, ez zuen susmatu ere egingo zertaz ari zen, "Hitz egingo dugu", agindu eta bere bidea hartzeko orduan.

Patxi EZKIAGA LASA

UMBRAL, Francisco. *Las señoritas de Aviñón*, Edit. Planeta, 236 orr.

Umbral inklitoaren *Las señoritas de Aviñón* eleberraren edizio berria nire eskuetara etortzeak eman dit aitzakia liburu honen erreseina egiteko. Umbralek beti erakarri nau bere estilo paradigmaticoagatik. Gure eleberrigilea gauza da argudioaren aldetik edozer huskeriatik eleberri sugerente eta bitxi bat eraikitzea lortzeko. Horretan datza, seguraski, bere jardunaren alderik miragarriena. Beste autore anitzek argumendu eta eleberrirako ongi egitaratu eta biribilduak behar izaten dituzte lorpen nabarmen bat eskuratzeko. Umbralek ez du behar izaten argumentu handirik eleberri baten eskema eraikitzerakoan. Trebea da edozer gauza bitxi, hutsal eta txokantetik eraikuntza nobelistikoa airoski sortzeko. Oroian dut, adibidez, bere *La capital del dolor* eleberria. Bertan Umbral ez zen abiatzen Espainiako gerra zibila-

ren inguruko kronika hertsia eta ongi egituratu batetik; Valladoliden gertatutako pasadizo ez hain tremendoetatik baino.

Gauza garrantzitsu edo erraldoi ez diren abadagunetan ere Umbralek asmatzen du sugerentziazko sareak sortzen, bitxikerietan birgeria estilistikoak jalgitzen, ironiaren zehar-meharretan edozer gauza faun "transzendental" bilakatzen.

Las señoritas de Aviñón eleberraren kasuan bada zer esana erakartzen duen pertsonai-galeria estimagarria, baina pertsonaia historiko ezagun horiek guztiak (Rubén Darío, Picasso, Primo de Rivera diktadorea, Unamuno, Valle-Inclán, García Lorca...) ia beti giltzadura esperpentiko espermentalistetan (ironiaz ongi hornituri-koetan) erabiltzen ditu... Beraz, XX. mendeko Espainiaren histo-

ria-zati esanguratsua du solasgai, eta Umbral gauza da besteentzako prosaismo-kutsuzko baino ez lituzkeen elementuekin (pinturaren edo ideologiaren inguruan) lorpen literario erabat sugerenteak eskaintzeko.

Umbralen handitasuna, beraz, hutsal daitezkeen kiribiloetatik maisuki tratatua den zerbait ateratzeko ahalbidean datza. Goian aipaturiko pertsonaiek, noski, badute bere entitatea, baina entitate hori zerbait prosaikoa, astuna eta beruntsua zitezkeen trama interesgarri eta egoki baten oldetan ematea asmatzen ez bada. Gaitza da eginkizun hori. Hain zuzen, Francesillo deituriko protagonistak, nolabait, familiako kronika egiten digu bere izeba Algadefina, Sasé Caravaggio, aitona-amona karkak eta beste zenbait pertsonaia Espainiaren kondairako zerbait izan diren pertsonaien traman bitxiki txertatuz. Algadefinaren amodiosaretan sartzan ditu autoreak, adibidez, Rubén Darío, eta beste hainbeste Unamunoren jarrera neurotiko sasi-mistikoak. Francesilloren familiaren zehar-mehar argudiotsuetan bilbatuta geratzen dira pertsonaia sonatuen erreakzio, markaketa-joko, iritzi eta bestelako pasarteak. Umbralen irudimen azkar eta aztiak kiribilo argumentistikoak maisuki erakitzen ditu irakurlearen ikuspegi-rako historia serio daitezkeen oro, maiz, zirtoz eta ironiaren esparru bitxietan deseginez. Ironia hori

nabarmen da Rubén Daríoren jarrerara estetikoak abordatzean —edo eta Primo de Rivera militarren harrandiak txoteo hutsean itotzean— (baita ere García Lorcaren joera sexual zenbait parodiara erakartzean). Berdin gertatzen das Unamuno dibinoaren jarrera erlijiosoekin... Pertsonaia horien inguruan irakurleak lehen jasorikoa serioa, transzendentea edo iragangaitza bazen, dena, harri-garririo ironian bilduriko anekdota batean bilakatuta aurkituko du.

Garbi dago, Umbral gisako idazle trebe batek hamaika baliapide dituela bere argudio pitsutsu edo astun den trama datual bat bitxi, kontraesankor eta sugerente bihurtzeko. Euskal nobelistikari egotz daitezkeen astuntasun tematikoak hemen badu irtenbide airosoa —kabalistikoa eta interes handikoa, nahi baduzu—. Ustetzeko tranzendentziari halako intranszendentzia —artistikoa eta bitxia— egoztea artista baten eginkizuna da, ziur aski.

Las señoritas de Aviñón eleberrian, beraz, pertsonaia historiko batzuen inguruan sareturiko erre-
taula baten aitzinean topatzen gara. Umbral saiatzen da —eta lortzen— du pertsonaia horien historian dagoen tranzendentzia desmitifikatzen, mitoa prosa nabarrera eraisten —eleberriarren esparru experimentalistatik historia-ra modu guztiz bitxian hurbiltzen—. Noski, historiari (edo

eta historiari loturik dauden pertsonaia oso ezagun batzuei) halako tornua emateko beharrezkoa da irudimen aparta, hesiak erraz suntsitzen dituen giltzadura estilistikoa. Umbralen idazkeraren alderik esanguratsuenetakoa horixe da, hain zuzen. Gure literaturaren antologietako beruntasun (plunbeotasun) ligerigaitz zenbait ikusita, hemengo sugestioaren xarma datorkigu burura. Kritiko zenbaitek ez du asmatu oraindik egungo narratibaren xarma hau atzematen, hots, intranszendentzizko estiloan trszendentzia desestaltzen. Autore zenbait saiatu da horretan, baina erdibidean geratu da, hots, barregarritzko sentsazioetan, ironia eta bide espermentalista helmuga egokira eramaten asmatu ez duelako. Argudio edo trama umil eta urriekin artea egiten asmatu duenak argudio harranditsuekin erdibidean geraturikoak

baino lorpen biribilagoak ditu. Azken aldiko euskal eleberrigintzan bada horrelakorik. Hots, eleberri astuna, gaitza, beruntsua (plunbleoa) agitu dena (hots, eleberri baten ia bi laurdenak soberan dauden produzioa) ,edo eta marginalismoaren bidean hartuta ezer gutxian, asmo faun hutsean, geratu den eleberri zenbait.

Gure ustetan, *Las señoritas de Aviñón* eleberriak idazle batek gauza gutxirekin zelako bitxikeriak sor ditzaken erakusten digu; hori dena, noski, Umbralen ironioerak erlatibismoa eskatzen duelarik irakurlearen aldetik, testua interpretatzeko unean. Honetan, bada, badu zer ikasia gure euskal ortuko idazle edo eleberri kontsokratu zenbaitek (eta, orobat, batzuen intzentsaketa erosoan jardunean —eta besteen zokortatze-lanetan— dabilen kritikojaunskila harrosko zenbaitek...).

Luis Mari MUJICA

JIMENO JURIO, José María. *Navarra. Historia del euskera*, Txalaparta argital. 353 orr.

Jimeno Jurio idazlea arras eza-guna zaigu bai historiagile, bai euskararen inguruko (toponimia bereziki) aztertzaile gisa. Oraingoan, prezeski, gure hizkuntza zaharraren aldarteak zuzenago atzeman dizkigu, eta, Nafarroaren eskualdean, hain zuzen. Eskuar-

tean dugun liburuaren garrantzia nabaria da, ezen eta, autoreak kondairaren zertzeladak hurbiletik eman ondoren, *lingua navarrorum* delakoaren ikuspegi diakronikoa ematen saiatzen da. Datu-pila eskergaitza bertan azaltzen dena gure hizkuntza

urriaren inguruan... Hainbat eta hainbat lekutan (erregistroak, interpretak, eskribauak, apaiz eta administratibo zenbaiten izendaketak zirela eta...) aurkezturiko agiriak garrantzi aparta dute.

Egun euskaldun gehienak biltzen dituen Euskal Erkidego Au-tonomoaren esparrutik kanpo dagoen Nafarroan testigutza hainbat atzemateak berebiziko interesa du. Liburua irakurrita egilearen baitan, ausaz, garrantzizkoena den ideia garbi geratzen da, alegia, euskara edo *lingua navarrorum* delakoa Nafarroaren kondairan (bere geografia hedatua eta nabarra kontuan izanik) ez zela epifenomenoa -bigarren kategoriako gertakizun kulturalaizan; aitzitik aintzinako erreinua-ren hedadura gehienez (bost laurdenetik ia lauetan) zabalduriko mintzaira izan zela euskara. Hori probatzea urrats handia da, ezen gure mintzairak (batez ere, XVIII. bigarren zatia ezkerotik XX. mendeko 80. hamarkada arte atzerakada itzela jasan du.

Euskararen hedadura geografiko handiak bi adar-mutur zituen beherantz Erriberako lurraldearantz, bat ezkerrean (Mendabia, Lazagurria aldean, ia Ebro ibaia ukituz.), eta bestea eskuinean Murillo del Fruto eta Karkaztelu aldera Aragoi ibaiaren ertzetan (gutenez, XI.-XIII. mendeetako esparrua kontuan hartuta). Muga horietatik behera, gehienbat, er-

dararen lurrak zetozen... Beraz, Erribera nagusia, batz bestea, erdararen eskualdea izan zela onarturik ere (eta hori deritzogu taiuzkoena historikoki) egungo Nafarroaren hedadura geografiko nagusienez egon zen zabaldua *lingua navarrorum* delakoa. Ez-objetiboa litzateke, hala ere, hizkuntzen kolingualismozko fenomenoak behatuta, mintzairaren errekuperaketa-lana euskara bizi izan zen gune eta ibarretara mugatzea, edo eta bere zabalkunea egungo zonalde mistoaren esparruetara soilik murriztea. Gaur ofiziala den euskararen esparruak ez ditu errespetatzen, inolaz ere, printze Bonaparteren mapan seinaturiko mugak, adibidez. Oraindik okerrago; zonalde mistoaren hesietatik kanpo daude —zatikamendua linguistiko oso diskutagarrian— Urraul Goikoa, Orbaran gehiena, Izarbeibarreko zati handia (Añorbe, Muruzabal, Obanos), Gurgillano eta Mañeruko lurrak, Amezkoako parte nagusia, eta abar. Bestalde, zonalde erdalduenez kokatu dizkigu *Hobekuntza-zen Legean* apoiaturiko sailkapen linguistikoak orobat euskararen lurrak izaniko Aibar, Irunberri, Allin, Metauten, Lana, Ega ibaia-zen hegoaldeak, Iurramendi inguruak, eta abar.

Sailkapen linguistiko horrek baitan duen injustizia eskergaren aitzinean ezin hobeto dator Jimeno Jurio historiagilearen liburua. Lehenik, nafar hizkuntza aintzi-

nakoaren testigutzak eskaintzen dizkigu (batzuetan, egia da, testigutza zenbaiteren erlatibotasuna kontutan edukitzekoa, da, ezen eta ez da aski euskaldun urri batzuen lekukotza hutsa kontutan hartzea, bertako mintzatzaile gehienek kopurua argiago ukan gabe...). Datuz-datu igota, Ertaro Zaharrean (XI.XIII. mende artean) euskararen mugak, antza, Ega eta Arga ibaien beheko eskualdeetan atzeman zitezken. Horrek guztiak —beste datu anitzekin— garbi uzten du euskara ez dela kanpotik inportaturiko fenomeno kulturala, aintzinatik berta-bertakoa den egitate linguistikoa baino, hots, vaskoien tribuaren adierazgarri linguistiko nagusia, eta euskara Nafarroari bere baso, jende eta bandoak bezain baitazkoa zaiola.

Dena den, edozein datu eskaintzerakoan, beti gertatzen da labain eta limuria demografiaren datuak taiuz islatzea. Ez da aski, hain zuzen, euskaldunak bazirela toki batean baiestea, zeren duten proportzioa beti ez da argi azaltzen. Gutxiengoaren faktoreak zehaztea beti da garrantzitsua hizkuntza baten benetako indarra epaitzerakoan. Dударik gabe, euskal hizkuntzaren aztar-nak zabalak izan ziren ikuspegi lineala hegoalderantz luzatzean, batez ere, Mendabiaren adar-muturra batean, eta Karkazteluko ertza bestean kontsideratzean. Euskarak Nafarroan egungo mapan duen urritasuna ikusita, goian

aipaturiko esparruak zer bait adierazgarri bihurtzen dira.

Hala ere, liburuan Erribera nagusienean —eta batez ere Tudela inguruko Erribera sakonenean— euskara hitz egin ote zen ez da hain garbi gelditzen, baina Jimeno Juriok, behar den bezala, toponimiaren testigutzari eman bide dio garrantzia. Gure iritzian —besterik probatzen ez den bitartean— Tudela aldeko lurren —eta gorago behin Lerin, Verbintzana, Villafranca Argakoa, Peralta baten— lerroaren azpitiko eskualdeen euskaltasunaren testigutzak oso zail bilakatzen dira. Demografiaren gorabeherak (adibidez, euskal deituren hedakuntza aipaturiko herrietan, edo noizbehinkako euskal toponimo urri batzuen testigu-tza...) ez da aski haro historikoko gune batean euskara hedatuta egon zela frogatzeko... Bestetan bezala, bere garrantzia du toponimiaren nomenklaturak, baina proportzio baten hesietan. Toponimiari esker dakigu, noski, euskara mintzatu zela Pirineo mendietako markan (ia Andorra arte), Errioxa Garaia eta Burgos aldeko La Demanda (Alandia) mendi-zerraren esparruetako tokietan. Euskal toponimoen testigutza indar handikoa bilakatzen da (eta, noski, orobat Arabako lurretan geroago mantenduriko euskal toponimikoen aitortza aherentzi gabe...).

Bataz beste, Jimeno Juriok na-

barmen uzten du XVI. eta XVII. mendeetan euskarak Nafarroan ukaniko bitzta aski sendoa, eta bi mende horietan, bestalde, gure hizkuntzak nolabaiteko hornidura literarioa ezagutu zuen, Elizaren eskutik —euskaraz baliatu baitzen kristau dotrina erakusteko—. Aipagarri hemen autoreak 1587. urteko erregistroari eginiko hurbileko segida. Autorea asko arduratzen da Nafarroako merindade bakoitzean (Tuterakoan ezik, noski...) euskarak garaian ukan zezakeen egoeraz. Erregistroaren baiteztapenak neurtzen dira. Bertan erdal hiri bezala agertzen diren Lizarra, Iruñea, Tafalla; gisakoen erdal elebakartasunaren aikomaikoak ukitzen dira, eta edonon erregistroan aipaturiko elebakartasunaren erlatibotasuna argitan jarri nahi izaten da. 1585eko erregistroa dela eta, kontuan edukitzekoa da bertan erdaldun bezala azaltzen den herri-kopurua euskaldunena baino asko motzagoa izan arren, hegoaldeko herri edaldunak demogafia oso handikoak zirela, eta erdidalde eta mendialdeko populazioena, aldiz, maiz oso urria zela. Askotan, bada, erregistroko euskal herrisen zerrenda hutsak okerrera eraman gaitzake, erraz.

Jimeno Juriok izkribu zaharren aitopenen harrotzean argi uzten du interpreteen garrantzia (eta, orobat, garaiko euskal zonaldeko apaizen eskarien auzia); euskarak presentzia gotorra zuen XVI. eta

XVII.ko gizartean, eta bere krisia ez da hasten, gehienbat, XVIII. mendearen azkenera arte. Alde batetik, Borboi erregeen jarrera uniformitzaileak, eta bestetik komisario erdaldunen hedatzeak —*Decreto de la Planta* delakoa ahantzi gabe— gure hizkuntzaren benetako gainbehera adieraziko dute, bere geroztiko krisiaren klimaxa XIX. eta XX. mendeetan emanen zelarik; berpizkundea, berriz, XX. mendeko azken epera luzatuko zen.

Garbi dago Nafarroan XVIII. mendean eskola toki askotara hedatzen etorri zen heinean —eta bestalde kristau dotrinaren erakusketa maiz maisuen eskutan geratzean— (Elizaren jarrera abandonistak barne) sakondu egin zela euskararen prozesu degradatzailea. Ondorengo urteetan, XIX. mendearen lehen hamarkadetan —eta gerrate karlisten porrota gauzatzen den eran ere— euskararen egoera biziki okerragotu egingen da. Pesimismo gaitza sortuko da erreinu zahar osoa foruen galera delarik, eta geroztiko urteetan, noiz-noiz, boluntarismoz sorturiko ekintzak ere (*Asociación eúskara* bera, adibidez) ez ziren aski izanen gure hizkuntzaren gibeleratze azkarra (XIX. eta XX. mendeetako) gerarazteko.

Jimeno Jurioren obran, garbi azaltzen da, azkenik, alderdi politiko, prentsa, Eliza, Diputazioa eta beste erakunde eta mugimenduen jarrera eta ekimena. Beste

arlotan bezala, 1936-1939.ko gerreak halako ebatura gaitza suposatzen zuten aurretik —nahiz eta aski apalki— sorturiko inizatiba euskaltzale zenbaiten bizia indartzeko. Hala ere, frankismoaren etenaldia Nafarroan ez zen hain gaitza izan, Diputazio foralari esker, neurri apal batean, hizkuntzaren sustapenak arnasbide batzuk ukan zituelako. Liburuan "Amejoramiento del Fuero y renuncia" (1982-1986) izenburupean ematen den sailean garbi geratzen da Nafarroako erakunde politiko nagusienek bertako hizkuntzari eginko laidoa. *Hobekuntzako legea* (Ley del Amejoramiento del fuero), jakina denez, euskara dela eta probintziaren sailkaketa linguistikoa (esparru euskalduna, mistoa eta erdalduna...) lotsagarri gertatzen da, ezen eta euskal zonaldean —gorago aipatu dugunez— oraindik euskal minoriak dituzten eskualde batzuk (Atetz, Odieta, Zaraitzu...) zonalde mistoan utzi dira, eta, bestalde, XIX. mende erdian oraindik eskualde euskaldunean zeudenak, berriz, egun erdal zonaldean azaltzen dira (hala nola, Urraul Goikoa, Orbaran, Izarbeibar gehiena, Untzitibar, Ibargoiti, Izagaondoa, eta abar...).

Euskararen historiak ildo oso zehar-mehartsu eta zailak ezagutu ditu. Esan dezakegu, ia XX.

mende gehiengan, gure hizkuntza hiltzorian egon dela (Elizaren jorkabidea ere gerra ostean euskal zonaldeko gune askotan penagarri agitu zelarik patoralgintzaren alde linguistikotik behatuta). Gehiengo euskalduna ematen zen herrietan ere, maiz, apaiz erdalduak mantentzen ziren (edo okerrago, apaiz euskaldunak berak ez ziren gure hizkuntzaz baliatzen euren jardunaldietan, hala nola, Ultzama, Imotz, Basaburua, Sakanako herri anitzetan, liturgian gaztelania osoro sartuz...). Jarrera erredukzionista horren mende euskararen desagertze-prozesua biziki azkartu zen.

Esker bizienak eman behar dizkiogu, bada, Jimeno Jurio historiagileari liburu hain sendo eta dokumentatua egiten hartutako ahaleginagatik. Egun *lingua navarrorum* delakoaren diakronia historikoa garbiagoa bihurtu zaigu guztioi. Esan dezakegu lehendiko Aingeru Irigarairen arreta eta urrats diakronikoei J. Juriok beste ikuspegi zehatzagoa erantsi diela, eta denen gain gauza bat geratu dela garbi liburuan, alegia, euskara ez dela izan epifenomenoa Nafarroaren kondairan, bere kultura nagusiari atxiriko gertakizun garrantzitsu eta esanguratsuenetakoa baino.

Luis Mari MUJICA

TXILLARDEGI. *Putzu*, Elkarlanean argit. 385 orr.

Erreseinagai dugun *Putzu* liburukiarekin euskal nobelaren berritzailetakotzat onarturiko Txillardegia idazlea, eleberri historiko batekin datorkigu oraingoan Eleberri historiko direnen aitzinean halako prebentzioa hartzea gertatzen zaigu, maiz. Mota horretako eleberrien arriskua, beraz, tesis bihurtzearena da, hots, elementu fabulatuen andanan norabide ideologiko bat, nolabait, enfokatu nahia. Holako zerbait jazo ote zaio *Putzu* eleberriari? Txillardegiren lehen sormen nobelitisakoak beste ildo askoz intimista, barneko, gatazkatsu —eta existentzialistatik— ibili ziren. Gogoratzekoak dira *Leturiaren egunkari ezkutua* eta *Peru Leartzakoa* eleberriak (bere korapilo existentzial guztiekin). Egungo *Putzu* askoz exteriorista eta datualagoa dugu, hau da, historia bati atxikia, eta eleberri moderno baten jarraitzaileak (eta koadro psikologiko interiorizanteak...) albora utziagoak ditu, gure eustetan.

Egia esan, karlismoari atxikitako kondaira (eta eleberrietan Unamunoren *Paz en la guerra* eta Pio Barojaren zenbait eleberri) beti gertatzen da ebokagarri den zerbaiten trama. Ebokazioetara, orde, hobe da beti birjin hurbiltzea, hots, inolako preiritzirik gabe... Karlismoa herri baten jarraitzaile erromantikoekin ere lotzen zen —asmo politiko hutsetatik gain—; ezin ukatu, hala ere, XIX.

mendean Euskal Herriak pairaturiko bi karlistaden kronika interesgarri gerta daitekeela fabulazio baterako. Hemengo trama 1873 urtean hasten da, hots, bigarren karlistadaren eszenategian, Donostiako alde zaharreko kaleetan. Joxe Mari Arruabarrena, *Putzu*, da protagonista, eleberriaren puntu nagusi, eta bere inguruan kokatzen dira bere osaba apaiza Pelipe, Bixenta —protagonistaren lehen amodioa— (urrats oso laburrekoa eleberriaren traman), kanpainako bere adiskide zenbait, eta, azkenik, Garazi izeneko emazte gaztea —berehala hila—. Gerraren ikuspegitik, protagonismoa dute, orobat, Lizarraga jeneralak eta Santa Kruz apaizak ere.

Gure ustetan karlismoaren ikuspegia —edo eta eszenategi datuala— ematerakoan arrisku bat garaitu behar da, alegia, karlismoaren andana belikoa gaur egungo aldarteetatik ematea. Eleberria ez da zeharo libre akats horretatik. Denok dakigunez karlismoak espainiar koroa eta politikarekiko zuen inozotasuna garrantzia gertatzen da eleberrian, autoreak tramak, episodioak, dialogoak, ekintza-koadroak, egungo abertzaletasunaren azpi-plataformatik enfokatzen dituelako, nolabaitean... Horixe da arriskua. Eleberrian, beraz, karlismoa xalotzea, inozotzia azaltzen da espainiar ikuspegi politikoarekiko (eta historiak dasaigu bere prezedente

teetarik nekez aska zitekeela Euskal Herriaren arazoa, karlismoak —fuerismoa bezainbat— espiniar dinastiaren aferari erantzun nahi baitzien. *Putzuk* kasik tesi bezala islatu bide du, maiz, bere irtenbide politikoa, Sabino Aranak XIX. mende amaieran herri honi proposatutakoa, alegia, autonomismo eta independentismoaren bidea... Eleberrian presenteei daude, agian, bide-aldaketa eta irtenbide politiko berrien auresusmoak.

Txillardegik ongi menderatzen du hizkuntza. Euskara soil eta natural —eta, maiz, oparo— ateratzen zaio, efektu handiko pasartetan galtzea bilatu gabe. Ez da murgiltzen ere egungo marginalismo nobelistikoaren zenbait efektu sakabanatu eta hutsaletan. Bere prosa garbia eta ulerterraza da, deskribapenetara gehiegi eman gabea. Pertsonaiak zehatzak —beharbada, netoegiak, ez hain konfliktodunak— dira. Pertsonaien karakterizazio psikologikoetan ere ez da luzatzen gehiegi idazlea; aldiz, datuak eszenategi ongi egitaratuetan biltzen ditu (adibidez, Donostiako alde zaharreko lekuak eta, orobat, Garazirekin Miarritze inguruan eskainiriko pasarte eta zertzeladak...).

Personaietan gailen *Putzu*, eleberri osoan alde askoetatik islatua. Ez da personaia gaitza, gehienbat; ez da tentsio handikoa, eta edonora hedatzen da. *Putzuk* lortzen du, noski, eleberri

osoaren puntu nagusi bilakatzea, nahiz eszenak, maiz, tenkadura handirik gabekoak izan. Osaba apaizaren pertsonaia ongi moldatua ageri da, nahiz, gehiegitan, eskema berean erori, hots, erlazio epistolario hutsean. Santa Kruz apaiza diseinu bortitzetan ematen zaigu; tenkadura gehiago du, bere aldetik, protagonistaren bigarren amodioak, hots, Garazi neskatxak Miarritze eta Zuberoako estanpetan. Neskata hori xarma, emozio eta erlibe nagusiagoz agertzen da. Neskataren ustekabeko heriotzak bere bortiztasuna du. *Putzuren* iparraldeko andanak eleberraren eszenategi esanguratsunetakoak dira. Esan daiteke, Txillardegiri ez zaiola, aktoreen zertzelada karakterologikoak —eta deskribapen fisikoak eskaintzerakoan— barrokoegia izatea gustatzen. Idazleak, gehienbat, trazo soil xumetarra jotzen du.

Eleberraren ardatz nagusi den karlismoaren auzia liburuan era aski inozoan aboratu atzematzen da, maiz. Egia da XIX. mendean gure lurretan eman zen karlismoaren erru nagusietakoa bere ingenuitate politikoa izan zela. Eleberrian, behar-bada, gehiegi kargatzen du alde hori... Joxe Mari protagonistaren —eta osaba apaizaren gutun eta solasetatik— garbiegi agertzen da (eta horretan eleberraren tesi-kutsua tramaren aldetik...) karlismoa ez zela irtenbide "egokia" (halako ikuspuntu berezi batetik) Euskal Herriaren arazoetarako. Karlismoaren plan-

teamenduak ikaragarriro inozoak zirela eleberri osoko orrietan nabarmenegi azaltzen dira. Hortik epaitu behar da protagonistaren jarrera kritikoa karlismoarekiko. Gure galdera da —eleberria XIX. mendean kokatzen delarik— karlismo barruko partaideak inozotasun politikoaren hain jabe ote ziren? Behar bada, geroago sortuko zen ikuspegi sabindar eta abertzale baten preiritziak —nahiz eta modu disimulatu batean— gehiegi azaltzen dira... Akzioa nagusi bada ere, preiritzi abertzaleen susmoak gardenegiak dira hainbat eta hainbat erreakziotan —pertsoneaia karlisten jarrera ingenuoak kontutan izanik—. Alde objetibal batetik behatuta (eta zer esanik ez gaurko ikusmiratik) karlismoaren akatsik handienetako bere espainiar politikarekiko xalotasuna zen. Espainiar monarkiak ez zezakeen onar marko konstituzional zentralista ukatzen zuen esparru politikorik.

Aldarte narratiboaren barne egituretatik behatuta Txillardegiren lehen nobeletan azaldu zen (*Eskixu* kenduta) jarrera barnekoi, interiorista urri dago *Putzu* eleberrian. Akzioak agintzen du, gehienbat, bertan, eta batzuetan tramaren irtenbidea nola joan den aurrez intui daiteke, sorpresari gune murrizta utziz.

Goikoak kontuan izanik, ezin ukatu Txillardegik badakiela trama bat ongi eramaten; behatzekoak dira bere itzulinguru eta jirabirak. Dударik gabe, gerrate karlista bigarrenaren kronista edo erreportararen andanak egoki islatuak azaltzen dira; Euskal Herriaren kondairan axaleko zerbait baino gehiago bilakaturiko gerrate karlistek mugimendu eta ekintzazare lortuak eskaintzen dizkigute liburukian. Orobat, nabarmenegia gerora Arana Goirik eraikiriko olde politiko berria, hots, Madrilgo jarrera zentralistekiko bortitz eta konszienteago bihurturiko errebindikazioa. Errealismoari loturiko eleberri honetan, bada, XIX. mendeko Euskal Herriaren kondairara hurbiltzen gara, gerra baten zertzeladei esker euskal lurrraren geografia zabala protagonistista bihurtuz, hots, Donostia, Tolosa, Gernika, Lizarra, Miarritze, Zuberoa... Espainiako egitate politikorekiko "inozo eta morroiegi" izaniko karlismoaren alde hutsalak argitan geratzen dira eleberrian, eta alde horretatik ezin ukatu eleberria historikoa dela, eta mota horretako fabulazioen alde arriskutsuak ere (tesismo disimulatu baten ildoak...) baditue-la berarekin.

Luis Mari MUJICA